

נח שטרן - מונטה אוליו

יאירה גנוסר

מפגשים בסדנא

נשכחת, "נדבק בכס כקדם". האחיזה הזאת במולדת המוחלטת, העתיקה, שלובה בשיר במבט הסטורי קונקרטי. בעובדות המאה העשרים. המנייה הזאת: "העם אשר איננו, העם אשר אבד". במלחמת העולם השנייה "גולות אשר נרצחו", "גולות אשר נמחו". בנבדל מציג מבנה השיר את "הלוחמים אשר נפלו", בבית האחרון הקולקטיב (לנו, שלנו, נדבק, נחון, נשבע) עומד מול הנוף המוכלל של חבלי-ארץ ונושא שבועת "אמון וכאב". שיר אופטימי — המסתיים, במפתיע, במלה "כאב" דווקא.

אבל אנו, כולנו, זוכרים שירים אחרים של נח שטרן, והטון האופטימי איננו בהם. נח שטרן יכתוב על עתיד לא ידיר, נח שטרן יכתוב פועל שקיעת יום שישי בעיניו, הוא יכתוב על ציפיות שוא ואכזבות: בחורים/ שחיפשו קדושה רחוקה, אמנות, ועוד טרם ידעוה/ ידעו התקדש ברעב ובדידות עירונית משגעת". "ופורסים את לבם כפרוס את הלחם שִׁבְשׁ". שורות אלה לקוחות מתוך השיר "מכתב ביניים". הוא נכתב בתש"כ, כלומר, בעיצומה של מלחמה העולם השנייה (1942).

עולמו של נח שטרן היה מסוכסך והסתיים בהתאבדות לאחר מסע-חיים הנע מהולדתו וראשית חייו בליטא, דרך חיים של סטודנט מבריק החי בבית קרוביו בארה"ב. הוא עלה לא"י, שרת בכריגדה היהודית במלחמת העולם השנייה, במסגרת הצבא הבריטי, השתתף בפעולות ההצלה של "שארית הפליטה", נדד בערים וכפרים לחפש אחר ניצולי שואה. אחר חזר, חזר לחיי נדודים ואי נחת בארץ, לא "הסתדר" ובהיותו בן 48 התאבד, ב-1960.

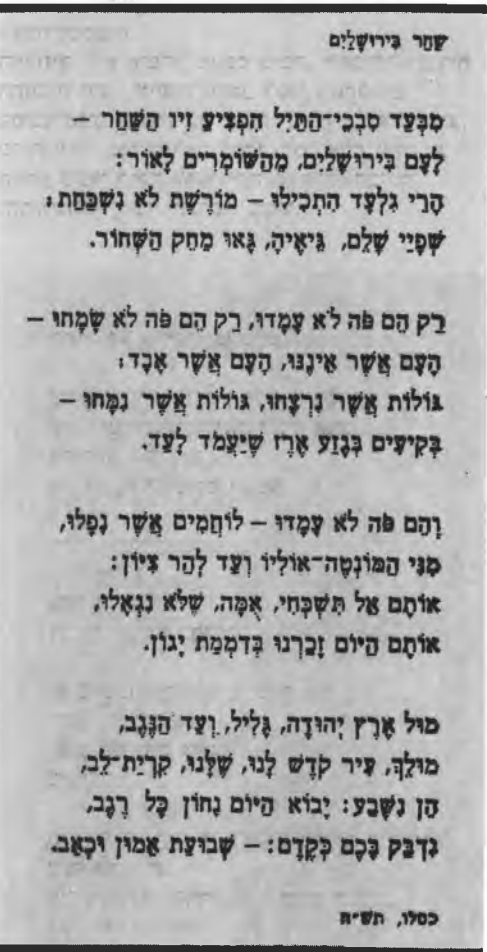
רגישותו הכפולה פנתה כל העת גם החוצה — אל החוויה ההסטורית-סביבתית. לכן נמצא אצלו את "מכתב ביניים" 1942, את "שחר בירושלים" 1948, תאורים מיוחדים ביופיים על ביקור ב"מאה שערים" ועוד. הטון של נח שטרן יש בו החיפוש הנואש אחר כיוון פוליטיבי. לא פלקט "שמח" המוצא נחמה בהישג הפוליטי-הסטורי. השיר הזה כמו רוצה למצוא נחמה. לרגע הוא נראה כשיר נחמה, שגרתו, הקושר בין המוות לבין הניצחון, כאילו "הניצחון מקנה גאולה למתים". אך קריאה בתשומת לב מנחה את הקורא ל"ביקיעים" בשיר. מאמץ לנחמה יש בו, אין בו קבלת הנחמה. הקונצנוס הציבורי-ישראלי קושר את הקמת מדינת ישראל לשני תנאי ענק — להסטוריה של השואה ולהסטוריה של המלחמה. על המבט הזה, הקמת מדינת ישראל כ"תשובה" לשואה, הרוגי מלחמת השחרור כ"מגש הכסף" הכבד — על כך אנו גדלים, בכך אנו מתנחמים. אנו מקנים למוות הזה משמעות.

נח שטרן בשיר הזה כופר בנחמה האופטימית הזאת ומציב אותה רק לכאורה. הוא איננו יוצר איונים הרמוניים. הוא מסמן את החסרים. — "העם אשר איננו, העם אשר אבד, גולות אשר נרצחו": "ביקיעים בגזע". אם הארז עומד, הרי על אף המכות. אלה היו מכות, לא תנאי צמיחה.

כדאי לקרוא שנית את השורה הפותחת את הבית השלישי. היא מסמנת ניגוד — "זהם פה לא עמדו... נפלו". קו ההמשך המתפתח בשורות הבית אינו עונה לציפיות הקונצנוס המתנחם. לא. "לוחמים שלא נגאלו, אותם היום זכרנו בדממת יגון". המשורר נח שטרן מחפש את תחושת ההשתייכות ורוצה בני אדם באבדום.

השיר "שחר בירושלים" ראה לראשונה אור בעתון "דבר", לא במוסף לספרות, אלא באחד מימי רביעי, ככ' בכסלו התש"ח, 3.12.47. התאריך המתועד בשולי השיר מעיד כי נכתב רק ארבעה ימים לפני הדפסתו. מודפס בשוליו: "ירושלים, אור ליום י"ז כסליו, התש"ח". יש בתעוד המדוקדק הזה איוו הדגשה. ספירה לאחור מגלה כי אור ליום כסליו התש"ח הוא מוצאי שבת, אור ליום א. 2 מה קרה?

את היסטוריה ה"קטנה", הלאומית, בפרספקטיבה בינלאומית. פן האינטרנציונליסט ושטרן האינטלקטואל מודעים בחושיהם השיריים למשמעות הפרוגרסיבית הבינלאומית של הרגע-הלאומי. פן משווה את "דרך בורמה" לתולדות עמים רבים הנלחמים לחופש. נח שטרן קושר את המלחמה בהר ציון לקרבות האנטי נאציים במלחמת העולם השנייה. כך הפרספקטיבה של שני הראשונים האלה קושרת כתרים לשיבוך היהודי במערכות בינלאומיות בקטע זה של מלחמת השחרור, ואילו הפרספקטיבה בינלאומית של גבי

דניאל, היודע מה ואיך לכתוב, מונה את הארוע מיסודו, כארוע מביש.

3. שחר בירושלים השיר "שחר בירושלים" נראה לי כתחילה פלקט בעל טון אופטימי, המצוי תדיר בשירים שהסמל "שחר" (בראשית האור, ניצחון על הלילה) מצוי בכותרתם. השורה הראשונה מדויקת, קונקרטית, "מבעד סככי-התיל הפציע..." יפה וכמעט לא סמלנית, הטון האופטימי אמור לחגוג בשיר גם בהקשר ההסטורי. השיר מוגש כפלקט אמיתי, בשליטת ההגיון המכתיב נושא לכל בית, במקצב וחריזה סטנדרטיים. כסיכום כל הבתים נסקרת הפרספקטיבה הלאומית המחברת את המורשת התנכית העתיקה עם ההסטוריה היהודית במחצית המאה העשרים. לשון התנ"ך מובלטת בצירופים שונים: "מ"השומרים לאור" ("מ"השומרים לפקר" — תהלים) המלה "שפיים" לציון הרים ("רוח צח שפיים במדבר" — ירמיה), הארז כעץ המסמל עוצמה, כבת"ך, השימוש המובלט בצורה ההפסקית התנכית — "נפסקו, נרצחו נפלו, עמדו" (קמץ בע' הפועל במקום שוא, כרגיל) — כל אלה הן בחירות לשון המתחברות לאמירות בשורות השיר: "מורשת לא

1. וכל השאר — היסטוריה ההווה נע במהירות רצחנית. נדקס או דורס, וכל השאר — היסטוריה. גם הפלקט הפוליטי "פטר הגדול" (גבי דניאל/איגרא 2) כבר התיישב בהסטוריה, אבל הוא הפולמוס עליו מעוררים לבחון מה כתבו סביב אותו נושא משוררים בני-הזמן. האם כתבו על המלחמה סביב ועל ירושלים ב-1948?

לא חיפשתי בשירי נתן אתרמן ולא בשירי חיים גורי. חיפשתי משוררים "אחרים". משוררים, שאינם נמנים עם נאמני הקונצנוס השירי באותה תקופה. אלכסנדר פן מחזר גיטא ונח שטרן מאידך גיטא, שניהם כתבו שירים "אחרים", שאף לא סווגו על ידם כ"פלקט פוליטי". אך נושאי השירים, דרך פיתוחם והאמירה שבהם משייכים אותם, ולו חלקית, לשירה פוליטית. הז'אנר הזה, שירה פוליטית, הוא בעל עוצמה וסיכון בנטלו על עצמו משימות של "ראש גדול". יש לו חוקי פואטיקה משלו, שאינם מסתכמים בשאלות מיקצב וחריזה, אלא ביכולת ליצור אמירה רחבה מתוך נקודת תצפית של משורר, שכליו ועולמו מגובשים וייחודיים לו, והוא שומר על ייחודו ואיכותו גם בפלקט הפוליטי-פוליטי.

אין זה "מענה" היסטורי לזיכוכ עכשווי. אלא שהזיכוכ נכון יותר בהתייכוכו על רגלי ההסטוריה, של תולדות העם היהודי (והזיכוכים הליגטימיים שלה), ושל החוויה הקונקרטית הקשה הזו — מלחמת השחרור על ירושלים — בהיסטוריה של השירה.

ואכן, כתבו על כך משוררים "חרץ-מסדיים", "בלתי משתלבים". כאלה הם אלכסנדר פן ונח שטרן. אישיותם שונה וכתיבתם שונה מאד זו מזו. גם דרך ראייתם את המלחמה הזו שונה זו מזו. אך גם פן וגם שטרן מצאו "מקור השראה", כל אחד בדרכו, באותו עניין. התפיסה בשירים, השונים כה זה מזה, מצביעה על אלמנט משותף, אותו אני רוצה להדגיש: שני משוררים "מחוץ למסד", כה שונים זה מזה, כה נאמנים לעצמם, מקבלים את תמצית הרגע הקונקרטי, ההיסטורי, קבלה חווייתית, אישית. הם, שניהם, קושרים אותו למכבם הייחודי כמשוררים, ומחדדים דווקא בו את רגישותם האישית עם יחסם הפוליטיבי לארוע הלאומי.

2. פרספקטיבה בינלאומית

גבי דניאל כותב: פטר הגדול/ סלל את עיר הבירה פטרבורג/ כביצות הצפון/ על עצמות איכרים/ דוד בן-גוריון/ סלל/ את הדרך אל דרך בורמה, העוקפת/ את הדרך אל דרך הכירה בירושלים/ בעצמות נערים מן השואה... (1986).

אלכסנדר פן בשירו "הדרך השנייה" (תאריך ליד השיר 1948) מעניק ללוחמי דרך בורמה, החיים והמתים, את המטאפוריקה הפוליטית של מעמד הפועלים. בעולמו הרוחני של פן זהו אות כבוד ויקר. זהו צל"ש. חומרי המציאות של ירושלים, 1948, קבלו את היקר מכל ללבכו של פן — את העוני המעיד על יושר, את העמל המעיד על מעמד ואת המודעות של מעמד הפועלים הנוטל על עצמו את שנוי ההסטוריה. כך משתווה מלחמת השחרור בעיני שירו זה של פן האופוזיציונר לקטע במהפכה פוליטיבית, הנישאת על כתפי המעמד "הנכון".

"דרך בורמה" היא מופת הסטורי, הבנוי מקטעי אהבה ל"ידיד המיובלות של החבר פלמ"ח", "דור עמל שעל כתפיו ניתנה לו מסכת-לחם..." (מסכת לחם — מגש הכסף) י.ג. הפלקט "פטר הגדול" מונה — בעצם המטאפורה המשווה — את הארוע ההסטורי הזה כארוע של שעבוד. הצאר הרוסי פטר הגדול אינו נמנה עם חסידי אומות העולם. פן ושטרן — גם הם בודקים

אפולוגיה על הכרזות

"אפה לא יודע למצוא נחמות
 צפה ממנה קמיה שפרע יקשיל
 באלו היה קרי ענג. ספנק
 אפרסק פלומתי. שד קדוש שאסור להכאיב לו".
 כמו נהר, אני בוחן לפני שאני נוגע,
 לא הצליחו למקנות לי רפלקס של חיל
 כשאני רואה ספר אני בוחן לא את המימיה
 אפלו לא ממש בודק את עמק החול
 את פיון הרוח האפסרית —
 רק מנסה לבחן באפק אם יש סודר מעבר
 למדקר
 ממש קלות את החול לראות אם יש בו
 משהו מהמציבות של פרמון לירות
 ואם נסן לסנק מה שחלף בדרך-שנים
 ואחר-כך — לא קפום מדי לאדמה —
 את האון לשמש אם יש סכוי להלם
 סוס-או קהל ממקב.
 לא שאני מחננו להור עם הרוכב
 לא שאני מתכונ חסלו לעצר
 אם ספנד שירה לך —
 אכל סמיד נעים לחלף על-פני מראה חדש
 שלם מאשים את עצמי (ושלא יאשימו אותי)
 פתחיות עתה בכרזות, בדומיה...
 וקשה הצעיה או ילק השמלה
 עניין למדקר דמות, פונה.

הסברה

הקמת פסלו אהבה נכונת
 קלה להרחיב.
 פתוח לא.
 הוא עוקה אחת אגואיסטים.
 כאלו קמה שלא באה עדין מרה
 ומרשימת חוטי נפש. מבליטה ציורי שטיח
 שממנה הרעה הנולשת חדרים את אבקם.
 עדין טוב שהאהוב, האהובה על-פני האדמה
 ולי גם שגוא, לא-ראוי קנוט.
 הקמת מחזיר אותנו לאותו נדעין עבש. אבני
 שקששות חושכים אותו לאכי הפל: האני.

האור הזה ליום י"ז בכסליו הוא מוצאי שבת, ה-29
 לנובמבר, בה הוכרז באו"ם על הקמת מדינת
 ישראל. מוצאי שבת של שחרון ענק לאומי ויהודי,
 ארץ ישראלי ועולמי, בתחומי היהדות ומעבר לה.
 "ככל שעות הבוקר עד הצהריים נמשכו התרועות
 בחוצות העיר. גם הידיעות בקצות המחנה על
 הרוגים יהודים ככביש חיפה ירושלים לא הפסיקו
 את מחזות החג" ("דבר", 1.12.47).

שירו של שטרן אינו פלקט של חג. הוא לא מתעד
 את השמחה הנאיבית. הוא מחפש תחושת שייכות
 ורואה בני אדם כאבדנם.

4. מונטה-אוליו

"זהם פה לא עמדו — לוחמים אשר נפלו, מני
 המונטה-אוליו ועד להר ציון":
 מיהו, מהו ה"מונטה-אוליו"? מה מקומו בשיר?
 נח שטרן היה, כזכור, חייל בכריגדה היהודית
 במלחמת העולם השנייה. לא היכרתי את "מונטה-
 אוליו". שאלתי כמה וכמה "בריגדירים" וכמה
 חובבי הסטוריה. הם כיוונו דכריהם על "מונטה-
 קסינו".

נחמיה רפפורט (אספן ספרי השירה) ושכתי גינוסר
 (מקיבוץ יטבתה) מדברים על "מונטה קסינו" כ"שם
 דבר" במלחמת העולם השנייה. בהר מונטה קסינו
 באיטליה השתוללה מלחמה עקובה מדם על כל
 אבן. בעת הפלישה של בנות הברית לאיטליה.
 מלחמה עיקשת כנאצים בראשית הפלישה. חיילים
 פולנים רבים מתו בקרב עקוב דמים במקום זה,
 שהפך מאירוע היסטורי לסמל למלחמת דמים
 עיקשת, על כל אבן. מחיר דמים להדיפת הנאצים.
 ההר הוא מקום ארוע הסטורי שעלה לדרגת סמל.
 שטרן מחבר את המלחמה כנאצים ואת מלחמת
 ירושלים ליחידה לשונית אחת. אוליו הוא השמן
 המופק מעצי הזית. אוליב-זית. מונטה-אוליו — הר
 הזיתים. מונטה-קסינו-אוליו. ככתוב בשורת השיר
 "מני המונטה-אוליו ועד להר ציון".

הפרספקטיבה מעניקה כאן להסטוריה הזאת של
 היהודים מימד של אחדות רחבה. אין בה נחמה
 ללוחמים "אשר נפלו". אך יש בה, בפרספקטיבה זו,
 מידה של הגיון הסטורי, מעשה-לשוני מעניין,
 רגישות של משורר.

הערות:

1. א. פן: לאורך הדרך. הוצ' מדע וחיים, 1956.
2. יש שוני גירסאות בין הדפסה ראשונה לבין כינוס השיר בספר
 "בין ערפילים" שראה אור אחר מות המשורר, לא כהשגחתו.
 הצירוף "מונטה אוליו" המופיע בשיר, איננו משתנה.